

A magyarországi szlovákok nyelvének dinamikája

Žiláková, Mária: *Dynamika jazyka Slovákov v Maďarsku. = Studie (ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék)*
Bp. 2004., 220 p.

Zsilák Mária nyelvész, az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszéke oktatója, a szlovák nyelv kitűnő ismerője. Fő kutatási területe a magyarországi szlovákok nyelve (nyelvjárások, funkcionális nyelvi rétegek, kétnyelvűség) és a népi orvoslás. Jelen tanulmánykötete az 1984 és 2004 között végzett kutatási eredményeit tartalmazza három fejezetben:

- a magyarországi szlovák nyelvjárások specifikuma;
- a magyarországi szlovákok nyelvi differenciálódása;
- a magyarországi szlovákság a 21. század elején.

Publikációi teljes mértékben személyes kutatási eredményein alapulnak, melyeket a magyarországi szlovákság körében végzett.

Az első fejezetben részletes leírást közöl a magyarországi szlovák nyelvjárásokról, nagyon bő és szemléletes példaanyaggal illusztrálva. Így ismerteti Dabas, Oroszlány, Pilisszentkereszt szlovák nyelvjárásainak grammatikai struktúráját (mondattani sajátosságok, az aoristos (archaikus múlt idő – kiemelés Wernke Gézától) -ch végződése használata három magyarországi szlovák, pontosabban nyugatszlovák nyelvjárásban, továbbá egyéb tipológiai problémák).

A második fejezet a szlovákok nyelvi differenciálódása kapcsán kiter a bilingvizmus kérdésére. A magyarországi szlovák nyelvjárású szigetek lakói ugyanis mindennapi létük során szükségszerűen és permanensen érintkeztek a magyar nyelvet beszélőkkel (pl. együtt tanultak az iskolában, együtt jártak templomba stb.), így érthetően nemcsak anyanyelvüket használták, hanem elsajátították a magyart is; ezzel szemben a magyaroknak csak igen alacsony százaléka sajátította el a szlovák nyelvet, vagy a kontaktáló szlovák nyelvjárást. A szerző itt Tótkomlóra hivatkozik.

Az alföldi szlovákok nyelvében a Biblia jelentette a legmagasabb kultúrszintet (az ún. králicei Biblia). Így a nyelvük jelentősen gazdagodott az egyházi szertartások nyelvi formáival, továbbá az egyházi adminisztráció nyelvezetével. A szlovákok kétnyelvűségének tanújele a névhasználat is: Chrenka Gyula – Julius Chrenka, Lachata Mátyás – Matej Lachata, Trnovszky János – Ján Trnovszky stb. Az igen nagy számú felsorolást terjedelmi okokból kénytelenek vagyunk mellőzni. Nyelvi szempontból érdekes megemlíteni egyes magyar szavak szlovák nyelvjárású használatát: óma, ety, csepp, pallás, stb. Nagyon jelentős Békéscsaba mint kultúrközpont hatása a szlovák nyelvjárásokra elsősorban újságok kiadása és a szépirodalom révén. Külön jelentőséggel bír Szarvas, Tárnok és Sósút nyelvemlékeinek vizsgálata. A szlovák nyelvi szigetek tanulmányozása a múlt század végétől igen jelentős. A szépirodalom területén fontos helyet foglal el *Závada Pál*, akinek „Jadviga párnája” c. műve az 1997-es ünnepi könyvhét egyik nagy sikere volt. Závada műveiben nagy számban szerepelnek szlovák nevek, melyek ma is használatosak a nyelvjárásokban: Adamik, Árgyelán, Bosák, Csjernyik, Gyurovszky, Hlavács, Hruska, Hudák, Kohut, Koleszár, Lehoczky, Lestyan, Moravszyky stb.

A bilingvizmus vonatkozásában a kettős (magyar–szlovák, illetve szlovák–magyar) átadói és átvevői hatást számtalan jelenség őrzi már az osztrák–magyar monarchia óta. Ezzel a kérdéssel számos magyar nyelvész foglalkozott. Gyakran találunk szlovák vocativus-i alakot magyar szavak használata során: mamó, apo, apenko, apusko, stb. Temati-

kailag a szavak a következő egységekre oszthatók lexiko-szemantikai szempontból: hétköznapi élet; politika; gazdaság; egészségügy; technika.

A harmadik fejezet a magyarországi szlovákok 21. század eleji helyzetével foglalkozik. Funkcionális szempontból a következő nyelvi rétegek különböztethetők meg: társalgási nyelv; egyházi nyelv; tudományos nyelvhasználat; publicisztika; az egyházi iskolák nyelve.

Nyelvi rétegek szempontjából van: nyelvjárás, az intelligencia nyelve és az ipar nyelve. Ezek elkülönültek egymástól használati szempontból. A felsorolást itt is, mint a kötet többi részében gazdag, saját gyűjtésű illusztratív anyag kíséri. A kötetet az egyes megjelent tanulmányok címének és megjelenési helyének felsorolása zárja.

A tanulmánykötet igen hasznos olvasmány mind a nyelvészek, mind pedig a kisebbségkutató számára.

Wernke Géza

A szláv nyelvek kölcsönös kapcsolatai

Moser, Michael: Wechselbeziehungen zwischen slavischen Sprachen (bis zum Ende des 19. Jahrhunderts). = Die Welt der Slaven, XLIX. Jahrgang, 1. Heft, 2004. 161–182. p.

A neves bécsi szlavista érdeklődési körének homlokerében a szláv nyelveknek különböző korokban és feltételek között megfigyelhető kölcsönös egymásra hatása áll. Szakmai körökben nagy elismerést keltett monográfiája a keleti szláv nyelveket ért lengyel hatással foglalkozott,¹ a keleti szláv nyelveknek jelenkori kölcsönös egymásra hatásával foglalkozó tanulmányát korábban e hasábkon ismertettük.² Jelen tanulmányában a szerző a XIX. század végéig tekinti át a szláv nyelvek kölcsönös egymásra hatásának főbb szakaszait.

A szláv nyelvek ma is megfigyelhető nagyfokú hasonlósága természetesen elsősorban abból adódik, hogy e nyelvek viszonylag későn, Kr. u. 600 körül kezdtek kiválni közös elődjükből, az ősszlávból, de még az első ezredforduló táján is hajtottak végre közös innovációkat. Mindamelllett a szláv nyelvek az ősszlávból való kiválásuk után is szoros földrajzi és kulturális kapcsolatban maradtak egymással, így az öröklött közös vonások mellett megjelentek olyan jellegzetességek is, amelyek már nem a közös örökség részét képezik, hanem miután valamely konkrét szláv nyelvben kialakultak, de kölcsönzés útján kerültek át más szláv nyelvekbe.

Már maga az első szláv irodalmi nyelv, az óegyházi szláv (ószláv, óbolgár) sem tekinthető tisztán óbolgárnak. Megteremtői, Cirill és Metód ugyan a saját Szaloniki környéki óbolgár (ómacedoszláv) nyelvjárásukból indultak ki, de missziójuk célterülete Morvaor-

¹ Michael Moser, *Die polnische, ukrainische und weißrussische Interferenzschicht im russischen Satzbau des 16. und 17. Jahrhunderts*. Frankfurt am Main–Berlin–New York–Paris–Wien: Peter Lang GmbH, Europäischer Verlag der Wissenschaften, 1998 (= Schriften über Sprachen und Texte, Bd. 3).

² A keleti szláv nyelvek együttélése, egymásra hatása és vegyülése Fehéroroszországban és Ukrajnában (Moser, Michael: *Koexistenz, Konvergenz und Kontamination ostslavischer Sprachen in Weißrußland und in der Ukraine* = Zeitschrift für Slawistik, 45. Band. 2000. 185–199. p.): *Kisebbségkutatás* 11/2 (Budapest, 2002), 620–621.

szág volt, ezért eredendően délszláv alapú nyelvükbe helyi, nyugati szláv elemek keveredtek, s ezek a moravizmusok a nyelv minden szintjén tetten érhetők. Az ószlávból kialakuló egyházi szláv írásbeliség később mindenütt kölcsönhatásba lépett az adott szláv régió beszélt nyelvével, így kialakultak az egyházi szláv különböző helyi színezetű változatai, úgynevezett redakciói. Rövid ideig (XI. század) létezett cseh szerkesztésű egyházi szláv is, amelynek emlékei orosz és horvát szerkesztésű másolatokban maradtak fenn. A szláv liturgia morvaországi betiltása után az egyházi szláv írásbeliség a Balkánon fejlődött tovább, s az első bolgár cárság idején Preszlav és Ohrid központokkal messze ható kulturális jelentőségre tett szert. Ez a bolgár–macedón szerkesztésű egyházi szláv terjedt el a szerbeknél és a románoknál, továbbá ez a nyelvváltozat vált az oroszok egyházi és irodalmi nyelvévé is a kereszténység felvétele után, ami az orosz irodalmi nyelvben máig őrzött délszláv eredetű, majd később ezek mintájára képzett elemekben ma is szembetűnően tükröződik. Az egyházi szláv nyelv grammatikai normalizálásának fontos mérföldköve volt Szmotrickij nyelvtana, amely a Vilna melletti Jevjében (ma: Vievis) jelent meg először 1619-ben. Ugyancsak a lengyel–litván állam területén, az ukrainai Osztrogban (Osztrih) jelent meg az első teljes egyházi szláv nyelvű Biblia (1581). Ezek a szövegek az egész ortodox szláv világban mintául és példaképpül szolgáltak, sőt még a glagolita írást használó katolikus horvátoknál is visszhangra leltek. Az ukrán–fehérorosz szerkesztésű egyházi szláv hatalmas tekintélyre tett szert ekkor a szláv világban, s a XVII. század végén és a XVIII. század elején Oroszországba is átlántálódott az ukrán–fehérorosz származású és zömmel a kijevei akadémián tanult egyházi és világi írók tömeges áttelepülése és vezető pozíciókba kerülése révén (Szimeon Polockij, Feofan Prokopovics stb.). Az egyházi szláv új normáit azután Moszkva diktálta, s ez az orosz szerkesztésű egyházi szláv terjedt el a XVIII. században a szerbek és a bolgárok között is. Nem maradnak ki hatása alól a nem ortodox szlávok sem: a szlovének és szlovákok is bőven merítenek ebből a szókincsből modern irodalmi nyelvük megeremtetésekor, mert saját megőrzött régi szavaikat látják bennük.

Az egyházi szláv mellett fontos szókölcsonzési forrás volt a többi szláv nyelv számára a cseh is, mivel ezen már a középkor végén gazdag egyházi és világi irodalom állt rendelkezésre. A cseh és a szlovák közötti jelenkori nagymértékű hasonlóság korántsem zárólag a szoros nyelvrokonságnak köszönhető, hanem nem elhanyagolható mértékben annak is, hogy a szlovákoknál a XV. századtól a XIX. század közepéig a cseh irodalmi nyelvként funkcionált, és a cseh könyvek, különösen a cseh nyelvű bibliafordítás használata széles körű lehetőséget biztosított cseh szavak átvételére a szlovákba. A szlovák irodalmi nyelv kialakulása után is a szlovákok gyakran követték a cseh mintát, különösen a szakterminológiai kidolgozásakor. Hasonlóképpen a lausitzi szorbok is irodalmi nyelvük megeremtetésekor a cseh bibliafordításokat vették mintául. Vitathatatlanul nagy szerepet játszott a cseh szókincs a lengyel nyelv korai korszakában. A keresztény terminológiát a lengyelek cseh közvetítéssel vették át. A Zsófia lengyel királyné megrendelésére készült s 1945-ig Sárospatakon őrzött kéziratoss lengyel biblia (*Biblia królowej Zofii* vagy *Biblia szarospatacka*, 1453–1455) szövege cseh mintákra támaszkodik. A XIV–XV. században horvát glagolita fordítások is készültek cseh nyelvből, a XV. századtól kezdve a szlovéneknél is találkozunk halvány cseh hatással menekült husziták révén, ami aztán a szlovén és a horvát protestánsoknál a XVI. századra felerősödik, mert a bibliafordítók itt is cseh mintákat követtek. Különösen fontos szerepre tett szert a cseh a XIX. században a Habsburg-monarchia többi szláv nyelve számára, különösen a műveltségi szókincs és a terminológia kidolgozása terén; ezt megelőzően azonban a cseh is bőségesen merített a többi szláv nyelv – főleg a lengyel és az orosz – szókincséből. A birodalmon kívüli népek közül a szorbok, illetve a bolgárok is vettek át terminusokat a csehből.

A koraújkorban a lengyel gyakorolt jelentős hatást, mégpedig elsősorban a keleti szláv szomszédnyelvekre, bár a csehben és a szlovákban is vannak polonizmusok. A keleti szláv nyelvek közül az ukrán és a fehérorosz a Litván–Lengyel Állam körülményei közepette nagymértékben a lengyel nyelv hatása alatt fejlődött, ezért ezeknek a nyelveknek a szókincese máig rendkívül sok lengyel eredetű elemet tartalmaz. A lengyel hatás a XVI–XVII. században az oroszban is erős volt, itt sokszor ukrán–fehérorosz közvetítéssel valósult meg.

A XVIII. században a kialakuló modern orosz irodalmi nyelv térhódításnak indult egyrészt az Orosz Birodalmon belül, ahol a többi szláv nyelv (főleg az ukrán és a fehérorosz) területén – azok mellett – is irodalmi nyelvként használták, de a birodalmon kívül is: az orosz mintát követték modern irodalmi nyelvük megalkotásakor a balkáni ortodox szlávok is. 1848 után az orosz használták irodalmi nyelvként a galíciai ruszofilek, sőt a magyarországi ruszinok is.

Mindezeknek a nyelvi kölcsönhatásoknak a következtében a szláv nyelvek öröklött szókincsbeli egyezései mellett kialakult egy újabb keletű közös kulturális szókincs is, amely ezeknek a múltbeli, különböző irányú és intenzitású interszláv nyelvi kapcsolatoknak az eredményei.

Zoltán András

Az orosz nyelv Az Oroszország és a volt SZU-tagállamok közötti viszony tétje

*Teurtrie, David: La langue russe. Un enjeu dans les relations entre la Russie et son étranger proche. =
Le courrier des pays de l'Est, 2004. 1043. no. Mai–Juin, 67–75 p.*

Az orosz nyelv aktuális helyzete a FÁK országaiban a szovjet örökség és a függetlenség politikai következményeként értékelhető. Úgy tűnik, a volt Szovjetunió nyelvi politikájának következménye nem összegezhető, illetve magyarázható pusztán russzifikációként, ugyanis a szovjet hatóságok a nemzetiségek tényleges kulturális autonómiáját elfogadták. Ennek következtében elismerték a „kis” nyelveket (a minoritások nyelvét), melyek bevezethetővé váltak az iskolarendszerben, a sajtóban, a kultúrában, a kereskedelemben és a helyi adminisztrációban. A russzifikációs politikát egyébként az 1930-as években kezdték. A szovjet nyelvpolitika azonban nem volt egységes, sem időben, sem térben. A Moszkva által elfogadott döntésekben és a különböző köztársaságokban történt alkalmazásukban eltérések mutatkoznak, egészen a passzív ellenállásig. Ez a komplex és ellentmondásos örökség határozza meg az új független államok helyzetét.

Általános tendenciák (1989–1998)

Oroszország és a ruszofonok (orosz nyelven beszélők) a széthullás pillanatában: a Szovjetunió utolsó éveiben az oroszok a teljes népesség 52%-át tették ki, miközben 82% beszélt oroszul, és 58% ismerte el az orosz anyanyelvének. A nem oroszok 62%-a beszélt tökéletesen Puskin nyelvét, és az oroszok mindössze 3,5%-a értett a különböző nemzetiségek nyelvén. A föderáció köztársaságainak népei közül a beloruszok voltak legin-

kább „russzifikáltak”: a lakosság 82,4%-a beszélte az orosz, míg Grúziában csak 28,1%. Érdekes megemlíteni, hogy 1989-ben 25 millió orosz élt az orosz föderáció területén kívül, azaz az egyéb köztársaságokban. Az 1990-es években előtérbe került a nyelvi kérdés: az összes köztársaság hivatalos státust adott a saját nyelvének.

A függetlenségre törekvő köztársaságok két vonatkozásban is konfrontálódtak: elő kellett mozdítani az etnolingvisztikai csoport saját nyelvét, illetve helyettesíteni azt az oroszral. Így a gyakorlatban az állam képviselői, akik korábban döntően orosz nyelven nyilatkoztak meg, az új nyelvi politika előidézőjévé váltak. Ezáltal a szovjet rezsim által preferált orosz továbbra is együtt élt a különböző nemzetek által használt kisebbségi nyelvvel a helyi adminisztrációban, az oktatásban, az irodalomban és a helyi kiadású különböző publikációkban. Így például Ukrajnában az orosz iskolákban tanuló diákok aránya 1991–1998 között 51,4%-ról 36,4%-ra csökkent. A médiumokban is csökkent az orosz nyelv korábbi dominanciája, pl. Kazahsztánban 2002. januárban döntést hoztak arról, hogy a tv-műsorok 50%-a kazah nyelven hangozzék el, illetve egyes köztársaságokban a korábbi cirill betűs írást felváltották latin vagy arab betűs írásmóddal. A függetlenné vált köztársaságok jelentős sokkot idéztek elő migrációs vonatkozásban: 1990–1998 között több mint 2,5 millió orosz emigrált a FÁK-ból, ami a fenti tarka képet tovább fokozta. A russzofon emigráció egyébként földrajzilag eléggé differenciált volt; Tadzsikisztánban pl. a polgárháború miatt az oroszok 55%-a kényszerült lakóhelyét elhagyni, Moldáviában az oroszok 9%-a került ilyen helyzetbe.

Jelcin érája után az orosz kormány nekilátott egy koherens politika kidolgozásához. A külügyminisztérium ajánlásokat tett a helyzet tanulmányozása céljából: általános tanulmányt kell készíteni az orosz etnikum számbelileg teljes meghatározására, hogy azt fel lehessen használni az orosz anyanyelvűek tájékoztatási (sajtó) és oktatási folyamataiban. Egyébiránt az egyes kisebbségek (pl. a tatárok vagy kazahok) szabadon használták saját adminisztrációjukban a nyelvüket. Az orosz RSFSR (az orosz föderáció) 1991. október 25-én kelt törvénye tette hivatalos nyelvvé, elismerve, hogy más kisebbségek használhatnak más nyelvet és abc-t is (pl. a tatárok a latin abc-t).

Az oktatás területén az oroszok továbbra is igyekeztek állandósítani az orosz nyelvet, miközben az egyes köztársaságok azt csak idegen nyelvként kívánták oktatni az iskolákban. Oroszország egyébként továbbra is birtokolja az ex-szovjet területen lévő egyetemes többségét.

Érdekes a médiumok helyzete is: az orosz nyelv terjesztésének egyik fő eszköze épp a tömegtájékoztatás, melyet a volt Szovjetunióból örökölték át. Napjainkban a sajtó politikailag különböző irányultságú, ám a FÁK országaiban továbbra is döntően oroszul jelenik meg. Ukrajnában ukrán-russzofon újságok jelennek meg. A gazdasági sajtó orosz nyelvű, a tv-adók viszont elég nagy különbözőséget mutatnak. A médiumok által igen nagy hatás érhető el a közvélemény formálásában: az orosz adókat jobban dotálják, mint a nemzetiségieket. Az internet egyaránt jó támogatója (terjesztője) az oroszoknak és a SZU-beli többi nyelvnek, bár kétségtelen, hogy a FÁK-tagországain belül nagyjából az orosz dominál ebben a vonatkozásban. A russzofonok, akik továbbra is a FÁK területén belül élnek, igen fontosak, mert az 1990-es évek óta „visszatérési” mozgalmat indítottak Oroszországba, az orosz hatalmak pedig igyekeznek favorizálni ezt a törekvést, mindezekelőtt Moszkva akarata szerint. A törvény egyenlőnek tekinti a nem orosz régi szovjet állampolgárokat betelepülés szempontjából (pl. a Kaukázusból jövőket). Az orosz nyelv nemcsak a FÁK érintkezési nyelve, de a diplomácia nyelve is.

A SZU-ból kivált tagállamokat egyébként négy csoportra lehet osztani:

1. Azerbajdzsán, Türkmenisztán, Üzbegisztán: az oroszoknak nincs hivatalos státusa;
2. Grúzia, Örményország, Tadzsiszisztán: ezek a legszegényebb államok;
3. Ukrajna, Kazahsztán: az orosz nyelvű kommunikáció igen fontos;
4. Belorusszia, Kirgizisztán: segíteni tudnak az autonóm köztársaságoknak és a szeparatistáknak (Abházia, Dél-Oszétia).

Végül marad még Moldávia, mely egyik csoportba sem sorolható, és ahol pro- és anti-orosz felfogás egyaránt szerepel.

Összegezve: az orosz nyelv pozíciója jelentősen megváltozott az 1990-es években, helyzete igen komplex, részleteiben is. Jelezni tudja az egyes államok közötti különbségeket, a rendkívül ellentmondásos fejlődés jobb megismerése céljából.

Wernke Géza